

Український мовно-інформаційний фонд. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).

УРФС – Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / [авт.-уклад. І.С. Олійник, М.М. Сидоренко]. – К. : Радянська школа, 1971. – 349 с.

Фр. – Франко І.Я. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / Іван Якович Франко // Етнографічний збірник НТШ. – Львів, 1901 – 1909. – Т. 1 – 3.

ФСГД – Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу / [авт.-укл. В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко]. – Луганськ : Альма-матер, 2000. – 198 с.

ФСНН – Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни / [авт.-укл. В.А. Чабаненко]. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В.М. Білоноженко, В.О.Винник, І.С. Гнатюк та ін.] – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 1 – 2.

Й.Д. Джонг, асп.

ФЛОРА В ЗАГАЛЬНОМУ УКРАЇНСЬКО-ІНОЗЕМНОМУ ДВОВОМВНОМУ СЛОВНИКУ

Понятійні сфери загальної назви та біологічної номенклатури не завжди збігаються. У статті аргументовано, як за допомогою диференціації семантичного поля одного іменника на загальний іменник та спеціальний термін укладач двомовного словника може передати різні значення даного слова.

Ключові слова: двомовний словник, лексикографія, назви рослин, біологічна номенклатура.

The conception field of the general nouns does not always correspond with that of botanical nomenclature. This article argues how the compiler of bilingual dictionary can show whole meaning of plant names by classifying its semantic field into general nouns and terminology.

Key words: bilingual dictionary, conventional abbreviation, lexicography, biological nomenclature.

Понятийные сферы общего названия и биологической номенклатуры не всегда совпадают. В статье аргументировано, как с помощью дифференциации семантического поля одного имени существительного на общее имя и специальный термин, составитель двуязычного словаря может передать различные значения определенного слова.

Ключевые слова: двуязычный словарь, лексикография, названия растений, биологическая номенклатура.

Назви рослин становлять важливу лексичну групу в мовній системі. Тому вони входять до переліку реєстрових слів не тільки енциклопедичного, але й лінгвістичного словника. У простій лінгвістичній інтерпретації в першому з них вміщується біологічна номенклатура, а в іншому – загальні назви рослин. Оскільки загальні назви рослин відображають ментальні, географічні й культурні особливості світогляду певного народу, під час пошуку їх еквівалентів у двомовному словнику укладач словника зазнає труднощів, зокрема у таких випадках, коли користувачі вихідної мови словника мало знають або зовсім не знають про проблемні слова через їх відсутність в комунікації даного народу [1], і коли когнітивні сфери цих слів не співмірні у кожній мові.

У зв'язку з цим постає **актуальність** питання щодо вивчення семантичного незбігу понятійної сфери між загальними назвами та біологічною номенклатурою. Наша **мета** полягає в пошуку адекватного способу розмежування семантичного поля назв рослин у двомовному лінгвістичному словнику на загальний іменник і спеціальний термін. **Головні завдання статті:** 1) проаналізувати, яким чином традиційно подаються еквіваленти для назв рослин у двомовному словнику, зокрема в українсько-англійському словнику; 2) побудувати

раціональну модель лексикографічного аналізу, здатну розмежувати семантичне поле назв рослин на загальну назву та на терміни.

Перший із вище названих випадків більш-менш легко вирішується за допомогою латинської біологічної номенклатури, енциклопедій, малюнків, фото та інших матеріалів. У лінгвістичному словнику для користувачів, у комунікативному середовищі яких не існує даних рослин, достатньо подати інформацію про те, що в іншому середовищі існують такі рослини, про які вони не знають: "Адже *всесвіт*, тобто світ речей, описують енциклопедії, а в словниках лінгвістичних містяться відомості про слова" [5]. Лінгвістичний, зокрема двомовний словник, не ставить своїм завданням інформувати користувачів, які не знають поняття чи реалії, що формують значення певного реєстрового слова, про всі характеристики названого поняття чи реалії.

Проблемнішим є другий випадок, тому що бувають ситуації, коли простий еквівалент передає неточне знання про назви загальновідомих рослин через невідповідність функціональних сфер та обсягу понять щодо використання даних слів у різних мовах. Як правильно зазначає В. Дубичинський щодо еквівалентності будь-яких мовних об'єктів: "принципової рівності об'єктів у всіх відношеннях не буває" і "за великим рахунком усякий об'єкт дійсності є унікальним, індивідуальним" [3, с. 97]. Оскільки назви рослин теж складають частину лексики певної мови, їм притаманна "принципова нерівність" із відповідними назвами будь-якої іноземної мови.

Однак, на превелике здивування, ця проблема ще мало або зовсім не досліджена ані теоретично, ані практично, принаймні, в українському й загалом слов'янському мовознавстві. В такому разі виникає потреба конкретно розглянути, по-перше, як впливає неправильне розуміння укладачем поняття або реалії на компетенцію статті словника, й, по-друге, якими способами подавати адекватні іншомовні еквіваленти до назв

широковідомих рослин у загальному українсько-іноземному, зокрема неслов'янському, словнику. З причини лексикографічної авторитетності будемо брати за взірець принципи подачі англійських еквівалентів. У цьому випадку переносні значення та етимологічні аспекти цих слів категорично виключаються, оскільки в загальному двомовному словнику мають більше значення синхронічні аспекти семантики, ніж діахронічні, і переносні значення аналізованих слів значною мірою приймаються як непов'язані окремі слова, або швидше як фразеологізми.

Стосовно назв рослин у двомовному словнику виділяються чотири типові випадки, коли: 1) загальна назва вхідної мови збігається з біологічною номенклатурою вхідної мови словника, і загальна назва вихідної мови збігається з біологічною номенклатурою вихідної мови; 2) загальна назва вхідної мови збігається з біологічною номенклатурою вхідної мови, але загальна назва вихідної мови не збігається з біологічною номенклатурою вихідної мови; 3) загальна назва вхідної мови не збігається з біологічною номенклатурою вхідної мови, а загальна назва вихідної мови збігається з біологічною номенклатурою вихідної мови; 4) загальна назва вхідної мови не збігається з біологічною номенклатурою вхідної мови, і загальна назва вихідної мови не збігається з біологічною номенклатурою вихідної мови.

Перший випадок здебільшого трапляється в аналізі категорії виду, і, мабуть, для укладача словника є найпростішим варіантом. Наприклад, *часник (Allium sativum)* за допомогою латинської номенклатури легко перекладається відповідним еквівалентом.

Інший приклад: *gorix земляний (Arachis hypogaea)*. Хоча є інші вирази, що означають *Arachis hypogaea*, перекладений як *арахіс культурний* і *арахіс підземний*, проте це не турбує укладача, оскільки синоніми не належать до даної проблеми. Кожного разу, коли укладач зустрічається з різними варіантними виразами однієї реалії, він може подавати

тлумачення до даного слова чи словосполучення, незважаючи на те, які з цих варіантів включено до загального переліку лем словника (в даній статті слово й словосполучення вважаються одиницями одного рівня, тому що кількість слів певного еквіваленту нас не цікавить, і ми не будемо говорити про адекватне місце для подання певного словосполучення).

Оскільки ще не досліджено різниці між сферами позначення спеціальної біологічної номенклатури та сферами загальних понять народу, до яких відносимо певні назви тварин та рослин, складно виділити названі вище другий і четвертий випадки. Підкреслюючи необхідність окремих системних досліджень щодо окреслення питання, візьмемо для ілюстрації другого випадку статті про *гриб* із різних українських словників:

гриб (*всякий гриб, головним чином бот. термін*) fungus (*pl. -gi, -guses*); (*пластинник*) agaric; (*їстівний*) mushroom; (*неїстівний*) toadstool [2]

гриб (*всякий гриб, головним чином бот. термін*) fungus (*pl. fungi, funguses*); (*пластинник*) agaric; (*їстівний*) mushroom; (*неїстівний*) toadstool [7].

Хоча, наголосимо на цьому, можна звернути увагу на фактично однаковий зміст словниковий статей, ми зосередимося на семантичній класифікації даного слова. У статтях чітко розрізняються значення на рівні загальнонавчаних слів і біологічної номенклатури. Аналогічно розрізняються значення і в інших випадках:

кульбаба *бот. одуванчик* [8]

кульбаба, *ж., бот. одуванчик, м.* [6]

кульбаба *бот. dandelion, blowball* [2]

кульбаба *бот. dandelion, blowball* [7]

кульбаба *бот. dandelion, blowball, taraxacum* [7]

Перед тим, як детальніше аналізувати словникові статті, зупинимося коротко на умовному скороченні *бот.* Із цією метою залучимо до мовознавчого розгляду й інший ілюстративний матеріал, який дозволить послідовніше об'єктивувати запропоновану вище тезу про розрізнення в лексикографічному описі семантики загальноновживаних слів і біологічної номенклатури:

верба́ *бот.* вѣрба; ракіта; ветла́ [8]

клен *бот.* maple [2]

льон *бот.* flax [7]

морква *бот.* моркóвъ; *розм.* моркóвка [6]

Із огляду на наведений фактичний матеріал спостерігаються кілька проблем. По-перше, немає конкретних критеріїв аналізу, за якими подається дане умовне скорочення. До реєстрових слів, як, наприклад, *береза*, *горіх*, *груша*, *черешня*, позначення *бот.* взагалі не вживається у проаналізованих статтях словників:

береза birch; **плакуча б.** weeping birch [2]

горіх, -а, *ч.* орѣх, *м.*; орѣшник, *м.*; лещі́на, *ж.* [6]

гру́ш|а гру́ша; **-евий** гру́шевий; **-івка** (*наливка*; *сорт яблок*) грушóвка [8]

черешня 1. (sweet) cherry; 2. (*дерево*) cherry tree [7].

На нашу думку, логічним для лексикографічного опрацювання мови буде встановлення конкретного диференційного критерію.

По-друге, хоча *клен*, *льон* і *морква* є об'єктами дослідження ботаніки (всі наведені словники пояснюють, що *бот.* є умовним скороченням ботаніки), вони можуть бути також об'єктами інших галузей наук, як, наприклад, агрономії. Тому виникає питання, чи справедливо позначати їх одним конкретним скороченням.

По-третє, дані слова мають праслов'янське походження [9, с. 6]. Інакше кажучи, не тільки ботаніка, а й будь-які інші галузі науки, що визначають семантику цих слів своїм об'єктом, спираються на вже існуючі загальні назви. Тому, на наш погляд, не можна класифікувати ці слова лише як біологічну номенклатуру, натомість адекватнішим буде категоріальне віднесення – *рослина*. Аналогічно замість категорії *зоол.* (умовне скорочення слова *зоологія*) – *тварина*, чи зоонім лише в ситуації, коли дане слово вживається тільки для позначення загальної назви тварин [4].

Відтак, повернемося до леми *кульбаба*. Ще раз підкреслимо: на даний момент не існує чіткого критерію розрізнення випадків, коли збігається загальна назва вхідної мови з біологічною номенклатурою й коли – ні. Якщо припустимо, що збігається, то статті двох українсько-англійських словників певною мірою передають і неправильне значення цього слова. Так, латинська біологічна номенклатура *кульбаби* є *Taraxacum*, а номенклатура *dandelion* та *blowball* є *Taraxacum officinale*, і це, свою чергу, відповідає українському слову *кульбаба лікарська*. Враховуючи те, що *кульбаба*, тобто *Taraxacum*, є одним родом із родини *айстрових* (*Asteraceae*) і вміщує в себе вид *кульбаба лікарська*, не можна перекладати це слово просто як *dandelion* та *blowball*. Іншими словами, *dandelion* та *blowball* не охоплюють всієї сфери, яка покривається семантикою *кульбаби*.

Однак правильний із погляду біології варіант, тобто *Taraxacum*, також може бути неідеальним вибором для укладача лінгвістичного словника: адже народ, і український і англійський, навряд чи завжди володіє біологічним знанням про певне слово та його реалію. Такий спосіб вирішення проблеми підходить тільки для енциклопедії, а не для лінгвістичного словника.

При цьому, механічне додавання біологічної номенклатури до списку еквівалентів може викликати й іншу проблему. Візьмемо для аналізу вже наведений вище приклад:

кульба́ба *бот.* dandelion, blowball, taraxacum [7].

Досліджуваний словник призначений для українців, які вивчають англійську мову як іноземну: позначення *бот.*, тобто умовне скорочення, подається українською, а не англійською мовою. Однак, на нашу думку, неправильно вважати, що всі користувачі цього словника апостеріорі відчують семантичну різницю між трьома еквівалентами. У багатьох випадках користувачі, які звертаються до словника з продуктивною метою, вибирають один із еквівалентів без знання щодо сфери їх використання. В даному випадку ми пропонуємо розрізнити семантичне значення загальноживаного й термінологічного слова за допомогою умовних скорочень. Приміром,

кульба́ба 1. (*рослина*) dandelion, blowball; **2.** (*бот.*)
Taraxacum

Тоді, на нашу думку, стаття задовольнить потреби не лише загальних користувачів, а й фахівців цієї галузі знання.

Третій із вищенаведених випадків вирішується таким самим чином.

Найскладнішим випадком є останній. Візьмемо для прикладу рослину *цибуля* з вищенаведених двох українсько-англійських словників, тому що більшою є різниця у світогляді між неблизькими народами:

цибу́ля *бот.* onion; (*дрібна*) shallot⁴

цибу́ля *бот.* onion; (*дрібна*) shallot⁵

У системі біологічної класифікації *цибуля* (*Allium*) – рід родини *цибулеві* (*Alliaceae*), а *onion* (*Allium sepa*) – один із її видів. Українським еквівалентом до *onion* є *цибуля ріпчаста*. Так само й *shallot* (*Allium sepa* var. *aggregatum*), що відповідає поняттю *цибуля-шалот*.

На відміну від другого вищенаведеного випадку, дана ситуація виразно демонструє незбіг між загальною назвою та біологічною номенклатурою. Так, у біологічному плані *часник* (*Allium sativum*) входить до роду *цибуля*. Однак в українській лексиці окремо існують *цибуля* (якщо конкретніше, *ріпчаста*) і *часник*, незважаючи на те, що український народ знає: обидві рослини є видами одного роду.

Зауважимо і на випадках, коли, за словами А. Шамоти, однакові назви вживаються для різних рослин із етимологічної причини, тобто через наявність "однієї, дуже помітної і суттєвої ознаки, спільної для ряду рослин" [9, с. 11]. "Так, назва *бурячки* може стосуватися різних рослин – повитиці льонової (*Cuscuta epilinum* Weihe), гірчака східного (*Polygonum orientale* L.), очитка їдкового (*Sedum acre* L.)" [9, с. 12].

Так чи інакше, на нашу думку, варто враховувати запропонований нами вище спосіб – виділення загального і наукового значень. Приміром,

цибу́ля 1. (*рослина*) onion, shallot, green onion; **2.** (*бот.*) Allium

Для різних видів цього роду, таких як *цибуля-порей*, *цибуля-батун*, *цибуля-різанець* тощо, корисними є ілюстративні приклади, як прийнято вже давно в лексикографії.

Отже, значення широковідомих назв рослин важко передавати в загальному двомовному словника, коли не збігаються понятійні сфери загальних назв та біологічної номенклатури. Однак досі мало звертали увагу на цей незбіг. У результаті часто передається лише частина значення певних назв рослин. У такому разі ми пропонуємо розрізнити загальне і наукове, тобто термінологічне, біологічне значення. За допомогою розрізнення семантичного поля одного іменника на загальний іменник та спеціальний термін, укладач двомовного словника може передати різні значення даного слова.

1. Moeimam S. The Dutch-Indonesian Dictionary Project / S. Moeimam, H. Steinhauer // International Journal of Lexicography. – 2007. – № 20 (3). – P. 288–289.
2. Великий українсько-англійський словник / [уклад. С.Ф. Попов, М.І. Балла]. – 5-е стереотип. вид. – К. : Чумацький шлях, 2007. – 704 с.
3. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка : учеб. пособие / В.В. Дубичинский. – М. : Наука : Флинта, 2009.
4. Кирилюк О.Л. Кіноніми Кіровоградщини : Особливості вибору кличок та способи їх творення / О. Л. Кирилюк // Логос ономастики : Научный журнал. – 2006. – № 1. – С. 46.
5. Крысин Л.П. Слово в современных текстах и словарях: Очерки о русской лексике и лексикографии / Л.П. Крысин. – М. : Знак, 2008. – С. 78. – (Studia philologica).
6. Новітній українсько-російський словник / [уклад. Л.П. Коврига / За ред. М.І. Степаненко]. – Харків : Белкар-книга, 2006. – 1280 с.
7. Українсько-англійський словник / [уклад. Є.І. Гороть, С.В. Белова, Л.К. Малімон]. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 1040 с.
8. Українсько-російський словник / [під ред. Л.С. Паламарчука, Л.Г. Скрипник]. – 7-е видання. – К. : Українська радянська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1990. – 940 с.
9. Шамота А.М. Назви рослин в українській мові / А.М. Шамота. – К. : Наукова думка, 1985.

М.М. Капась-Романюк, асист.

СТІЙКІ ДІЄСЛІВНІ СПОЛУКИ ЯК ЯВИЩЕ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті на матеріалі словників історичної лексики досліджено динаміку функціонування стійких дієслівних сполук у різні часові проміжки.

Ключові слова: стійкі дієслівні сполуки, однослівний відповідник до стійкої дієслівної сполуки, історія української літературної мови, словники історичної лексики.